

„Kulturskilt Perspektiv“ 7/1997

Knut Bøckmans tollfrie tanker

Hyllene uten Hamsun

Knut Hamsun var ikke å finne i mitt barndomshjem. Ellers sto de der på rekke og rad – Wergeland, Welhaven, Ibsen, Bjørnson, Kielland, Undset, Falkberget osv. Noe skrev seg, bokstavelig talt, fra mine besteforeldres tid – bl.a. hadde min morfar stemplet Wergelands tre digre kolosser med både navn og embede, og verket står fortsatt i min hylle.

Men Hamsun var persona non grata. Det hadde flere årsaker. Min far syntes han bannet altfor mye og brukte stygge ord. Min mor fant ham svært vovet. Så jeg møtte Hamsun utelukkende gjennom Nordahl Rolfsens Lesebok, der Nobelromanen «Markens grøde» fantes i akseptable utdrag. Som fersk student noterte jeg meg med skam og skjensel at noen av mine venner kunne sitere Hamsun både i trengsmål og utrengsmål, og jeg måtte ta mitt monn igjen med Ibsen og Welhaven. Først under litteraturstudiet ved Universitetet fordypet jeg meg i Hamsun i lesesalen, fordi han var pensum – og jeg fortapte meg i Nagel med den gule vest og de øvrige «Mysterier». Først i ganske moden alder anskaffet jeg meg Hamsun i 15 grønne skinnbind. Og i mine senere års rede-gjørelser for norsk lyrikk som jeg plaget enkelte lydhøre forsamlinger med, glir vi inn mot hans Skjærgårdsø, hvor «Mit hjerte blir som en fabelhave med samme blomster som øen eier».

Ofte har jeg spurt meg selv og andre om det overhodet lar seg gjøre å skildre sommernattens langsomme stillhet på en mer fortettet måte enn ved hjelp av seks korte ord og tilsammen ti stavelser, slik Knut Hamsun gjorde der ute i skjærgården:

«Så tætnet natten ind over øen.»

Var mine foreldres uvilje mot Hamsun sterk som følge av hans ordbruk, ble den ikke mindre i årene 1940–45. Om vi skulle hatt noen Hamsun-bok stående i hyllene, hva jeg knapt tror vi hadde, ville den uten tvil ha havnet dypt ned i kjellermørket da det ble klart at Nobelpris-vinneren var gått i fiendens sold.

For mange kom dette som et sjokk, for andre som en bekreftelse. Hans uvilje

mot USA og det angelsaksiske, og hans tilsvarende sympati og beundring for tysk kultur og det meste annet som var tysk, kjente mange til. Men det er også en kjensgjerning at mange av dem som næret lignende anti- og sympatier, gjorde helomvending da krigen kom til Norge, om ikke før. På den annen side hendte det at jeg i okkupasjonsårene hørte enkelte si: «Jeg er glad min far ikke lever lenger, for jeg er redd jeg vet hvor han hadde havnet.

Dette gjaldt mennesker av samme generasjon som Hamsuns. Det var et ironisk pek av skjebnen at akkurat *han* kom til å overleve de fleste av sine samtidige. Han av alle. Hadde han lukket sine øyne i 1939, ville det kanskje ha hett i en fotnote til hans biografi at han næret beundring og venerasjon for tysk kultur. Men intet mer. Nå ble det dessverre så mye mer.

Gjennom bl.a. den Hamsun-serien som ihøst har vandret over NRKs TV-skjermer, og som også har vært kino-film i mer konsentrert form, har mange av oss fått gjenoppfrisket vår kunnskap og ikke minst våre emosjoner når det gjelder Norges største epiker og prosalyriker. Og samtidig er det ganske sikkert mange som for første gang har nærmet seg problematikken, simpelthen fordi de har ventet for lenge med å bli født.

Når har riktignok «Gåten Knut Hamsun» møtt noe blandede reaksjoner, og åpenbart mener mange kritikere at man har lagt for dagen en vel liberal omgang med fakta. Det får være som det være vil – uansett har den nok som helhet engasjert et bredt publikum. Atskillig av det som er blitt skildret, korresponderer med hva dansken Torkild Hansen bragte til torvs i sin besnærende bok, som også ble meget omstridt da den kom, men som var spennende som en thriller. Ikke minst når det gjaldt spørsmålet om hva Hamsun visste og ikke visste under krigen, og likeledes med hensyn til Marie Hamsuns rolle i den tilværelse som den døde og halvblinde dikter gjennomlevet i krigsårene på Nørholmen, var det klare likhetspunkter i fremstillingen. I sin tid

anmeldte jeg både Torkild Hansens bok og – ca. tredve år tidligere – Tore Hamsuns bok om faren, som jeg ga betegnelsen «En sønns apologi». Hver for seg synes jeg disse to bøkene bidro sterkt til å gi innblikk både i Knut Hamsuns ytre liv og hans sjeleliv, det som også rettspsykiatrien ble så opptatt av under landssvikoppgjøret.

Det unge mennesker idag åpenbart har reagert særlig sterkt på når de konfronteres med Hamsuns skjebne, er professor Gabriel Langfeldts psykiatriske undersøkelse av oldingen, der han konkluderte med at Hamsun var preget av «varig svekkede sjelsevner». Hamsuns egne og unektelig noe subjektive skildring i mesterverket «På gjengrodde stier» av hva han opplevet og gjennomgikk etter 1945, innbefattet undersøkelsen, var naturlig nok egnet til å vekke medfølelse. Dessuten bidro den til å klargjøre at Hamsun nok, snart 90 år gammel, hadde de fleste av sine sjelsevner i behold. Åpenbart la mange noe annet i det fag-psykiatriske uttrykket enn Langfeldt tilsiktet med sin profesjonelle terminologi.

Men tross sjelsevnene kom altså Hamsun allikevel for retten, åpenbart etter eget ønske, og han ble idømt en bot på 325.000 kr. Hos atskillige nordmenn, og ikke mindre i endel utland, vakte både rettssaken og dommen tilnærmede ramaskrik. De har forsterket seg ned gjennom generasjonene, jo lenger man har fjernet seg fra okkupasjonstiden.

To hovedsynspunkter nedfelte seg i reaksjonene på Hamsun-saken: Det ene gikk ut på at det var nærmest uanstendig av et rettssamfunn som det norske å stille et litterært geni for domstolen som en simpel forbryter og å straffen en mann som var over 80 år da krigen kom, og som dessuten ikke hadde sine sansers fulle bruk.

Den motsatte oppfatning forfektet at nettopp fordi Knut Hamsun var en slik fremtredende person, med stor autoritet i manges øyne og med en påvirkningskraft som kunne forlede andre, særlig unge mennesker, til landsforræderi, var

hans ansvar desto større. Og i motsetning til mange, atskillige mer passive medløpere som også ble dømt etter landssvikanordningen, hadde Hamsun i skrift og tale pledert okkupasjonsmaktens sak, hyldet nazismen og omtalt Adolf Hitler i begeistrede ordelag.

Det er ikke vanskelig å finne både fornuftige og moralske argumenter til fordel for begge disse syn, dengang som idag. Når det for meg alt i alt synes riktig at Hamsun ble dømt, er det ikke minst utfra rettferdighetsbetraktninger: Det ville føles som en blodig urett for mange velmenende, men forblindende idealister, f.eks. frontkjemperne, om én som mer enn nesten noen annen i det okkuperte Norge hadde fremstått som en garantist for nasjonalsosialismen og okkupasjonens berettigelse, skulle gå fri, ved påtaleunntatelse eller frifinnelse. Forøvrig ville det utvilsomt ha reist seg et forargelsens og harmens stormvær i storparten av det norske folk om noe slikt skulle ha skjedd.

Det er også nødvendig å huske at Hamsuns svik ikke var noen tilfældighet, men en naturlig konsekvens av hans entusiasme for en av de mest umenneskelige «ideologier» og et av de verste systemer i historien. Uansett hva han visst eller ikke visste om det som skjedde i Norge under krigen, kunne han umulig være i tvil om hva nazisme sto for. Og han hyldet det.

I samtaler med yngre nordmenn som ikke selv har opplevet okkupasjonstiden, støter jeg ikke sjelden på formuleringer av typen «de politiske motsetninger under krigen», som om det skulle dreie seg om to nærsagt likeverdige grupperinger, jøssinger og nazister/stripete, hvorav førstnevnte gruppering vant og derefter utøvet seierens justis. Og Hamsun omtalte seg selv om «politisk fange», en benevnelse man ellers benytter om samvittighetsfanger under diktatoriske regimer.

Man resonnerer utfra nåtidens forutsetninger når man snakker om «politiske motsetninger» i årene 1940–45. Hva det dreiet seg om, var en kamp på liv og død om vårt demokrati, vår kultur og hele det verdigrunnlag som nasjonen var tuffet på. I denne livsavgjørende kampen sviktet Knut Hamsun. Men han blir ikke noen mindre *dikter* av den årsak. □

Sproglig forfall

Den norske opera presenterer i høst operalitteraturens tvillingsvisker *Cavalleria Rusticana* og *I Palacci*. Det er blitt en strålende forestilling. Både orkestergraven og scenen er befolket med profesjonelle aktører som fremkaller spontan begeistring hos en legmann.

Moderne kommunikasjon gjør det også mulig for alle bak 10. rad i orkester å følge den italienske teksten fra en lysavis i taket. Det forutsettes at de som tar seg råd til å innta de 9 første radene behersker librettoen. Om det likevel skulle ha sneket seg inn noen opera-alfabeter på disse fornemme plasser, blir man ved innkjøp av billettene utstyrt med et lite stykke folkeopplysning i form av et program.

Programmet har en smagfull layout. Problemet begynner når man skal lese det. Det skal atskillig selvtillit for å konstatere at det nesten er umulig å få tak i handling og drama uten å lese det samtidig som man med papir og blyant tegner ned navnene og som en detektiv lurert informasjonen ut av teksten, for de viktige elementer er referert, men på en så upedagogisk måte at mange lesere utvilsomt er kommet til det resultat at de er idioter. At de ikke på forhånd kjenner Santuzza, Mamma Lucia, Turiddo og Alfio oppleves som en skam, slikt vet man når man sitter i tredje rad orkester. Man må være en gammel skolemester for ved første øyekast oppdage den manglende profesjonalitet i tekstkomposisjonen.

Teksten er også dekorert med flere uttrykk som viser at det norske språk er i en rivende utvikling. En konservativ sjel vil oppfatte dette som forfall. Det nye ordet kriminalforbrytelse imponerer ikke. Av den ortografiske fornyelse noterer vi at en gjærning nå staves gjærning. Dette er kanskje en følge av det nye pedagogiske prinsipp at barna skal skrive som de snakker, enhver sin egen rettskrivning. Vi skal også merke oss at fønikisk nå kalles fønisk. Det som har sin opprinnelse i Karthago kalles kartesiansk, man har på en økonomisk måte slått sammen Descartes og Hannibals hjemby, som forøvrig også var fønikisk, eller altså nå fønisk. Det heter ikke lenger normannisk men

normansk. Om det som tidligere ville blitt betraktet som korrekturfeil egentlig er sprogfornyelse er det ikke mulig å ta stilling til.

Man får også ganske overraskende informasjon. Alle som har trodd at Pietro Mascanis popularitet hadde sammenheng med kvaliteten i hans musikk får vite at den egentlig hang sammen med at han aldri la skjul på at han kom fra enkle kår. At man pirker på italiensk ortografier imidlertid helt uakseptabelt, selv om vi står utenfor EU heter det fort-

«Skyld ikke på meg! Skyld på alle reduksjonene i skolebudsjettet.»

(– The Wall Street Journal)

satt gabellotti og ikke gabillotti. At presentasjonen av siciliansk kultur i programmet er forfattet av Adrian Mourby fritar den norske oversetteren for ansvaret for den overfladiske kulturhistorie og den misvisende sammenblanding av ære, mafia og vendetta, som er ingrediensene i librettoene.

Et lyspunkt er Wilhelm Sandvns oversettelse av Ruggero Leoncavallos prolog til *I Pagliacci*. Den øvrige tekst er ikke signert. Det er et håndslag til barmhjertigheten.

J.B./P.E.S.